

STUDIA I RAPORTY IUNG - PIB

ZESZYT 15

2009

Wiesław Dembek

Instytut Melioracji i Użytków Zielonych w Falentach

Nina Dobrzyńska

Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi

**PRZYRODA POLSKA A WSPÓLNA POLITYKA ROLNA
(WYBRANE PROBLEMY)**

WSTĘP

W pracy przeprowadzono wstępną analizę tendencji zmian obszarów wiejskich w Polsce, które mają związek z ochroną przyrody, a są wynikiem oddziaływania mechanizmów Wspólnej Polityki Rolnej (WPR) Unii Europejskiej. W pracy wykorzystano przede wszystkim dostępne dane statystyczne, bowiem w Polsce nie funkcjonuje monitoring przyrodniczy obszarów wiejskich, a czas jaki upłynął od momentu, w którym na rolnictwo i obszary wiejskie zaczęły oddziaływać instrumenty Wspólnej Polityki Rolnej jest stosunkowo krótki. Za punkt odniesienia przyjęto przede wszystkim stan z roku 2000, poprzedzającego status przedakcesyjny Polski. Zadecydował o tym również fakt, że od tego roku w materiałach statystycznych pojawiły się dane dotyczące środowiska, które można odnieść do tematu pracy.

WYNIKI

Stan środowiska przyrodniczego obszarów wiejskich

Powszechnie wiadomo, że Polska jest jednym z krajów europejskich o największych walorach przyrodniczych. Mapy obszarów chronionych (8, 16) oraz „Dzikiej Polski” (12) uświadamiają potencjał przyrodniczy naszego kraju, w którym krajowe, obszarowe formy ochrony przyrody stanowią aż 32,1% powierzchni (17, 18), a około 18% stanowią obszary sieci Natura 2000. W parkach narodowych grunty rolne stanowią 12,8% powierzchni, nie licząc gruntów zadrzewionych i zakrzewionych (18). Przedmiotem szczególnej troski powinna być przyroda obszarów znajdujących się poza granicami różnych form ochrony, a więc obszary, na których warunki dla zaistnienia znacznej bioróżnorodności są mniej korzystne ze względu na bardziej intensywny charakter rolnictwa, niewielką lesistość lub zabagnienie. Na tych bowiem obszarach (pozbawionych wyżej wymienionych instrumentów ochrony) może dojść w pierwszej kolejności

do pogłębienia się degradacji środowiska przyrodniczego na skutek rozwoju sektora rolno-spożywczego.

Z krajobrazem rolniczym Polski związane są 34 gatunki ptaków z listy Dyrektywy Ptasiej. Bardzo dobitnie o wartościach przyrodniczych polskiego krajobrazu rolniczego świadczy fakt, że na terenie naszego kraju, zajmującego 8% powierzchni Europy, żyje m.in.: 41% europejskiej populacji bociana białego, 39% ortolana, 39% kuropatwy, 34% pliszki żółtej, 29% derkacza, 23% populacji skowronka. W Polsce związanych z obszarami wiejskimi jest 28 siedlisk przyrodniczych¹ oraz 25 gatunków roślin znajdujących się na listach Dyrektywy Siedliskowej (2).

Wartością, która jest niezaprzeczalna, choć trudno mierzalna, są tradycyjne wiejskie krajobrazy. Różnorodność pól uprawnych poprzecinanych miedzami, mozaika łąk o kolorycie zmieniającym się wraz z porami roku czy też piękne sady owocowe to bardzo ważny aspekt bioróżnorodności, szczególnie wrażliwej na oddziaływanie nowych mechanizmów w sferze rozwoju obszarów wiejskich.

Zagrożenia

Świadomość ogromnej wartości polskich zasobów przyrodniczych zawsze rodzi obawę o ich utratę, czy też niekorzystne zmiany. Zagrożenia dla przyrody mogą mieć bardzo zróżnicowany charakter. Najważniejsze z nich to:

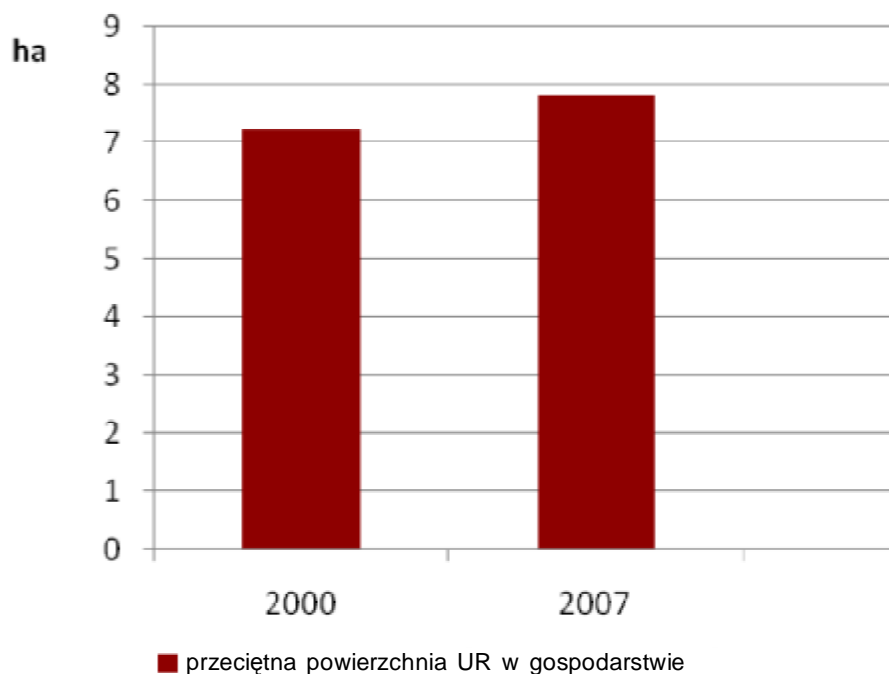
- uproszczenie krajobrazu,
- zmiany użytkowania obszarów rolniczych,
- intensyfikacja gospodarki rolnej,
- eutrofizacja siedlisk i zanieczyszczenie wód,
- zmiany klimatyczne,
- deficyt wody,
- inwazyjne gatunki obce,
- organizmy zmodyfikowane genetycznie (GMO).

Uproszczenie krajobrazu wiąże się z uproszczeniem płodozmianu, wprowadzaniem monokultur, likwidacją tzw. użytków przyrodniczych czy też powierzchni nieprodukcyjnych na obszarach wiejskich. Do takiej sytuacji przyczynia się rynek promujący określone produkty rolne, jak również systemy pomocowe skierowane tylko do pewnego rodzaju upraw. Jednym z wymiernych wskaźników tendencji do uproszczenia krajobrazu rolnego jest zwiększenie się średniej powierzchni gospodarstwa rolnego na przestrzeni lat 2000–2007 o 0,6 ha, czyli o 8,3%. W roku 2000 powierzchnia ta wynosiła 7,2 ha, w 2007 już 7,8 ha (rys. 1).

Fakt ten świadczy o istniejącej w Polsce stałej tendencji do tworzenia gospodarstw o lepszym potencjale produkcyjnym i ekonomicznym, zdolnych lepiej konkurować na trudnym rynku wspólnotowym. Czy dzieje się to z korzyścią dla przyrody? Z mozaiko-

---

¹ Wliczając w to siedliska niepełniące funkcji użytków rolnych, lecz często znajdujące się w usytuowaniu śródpolnym lub śródłukowym, co oznacza, że ich stan jest w dużym stopniu zależny od sposobu gospodarowania rolniczego.

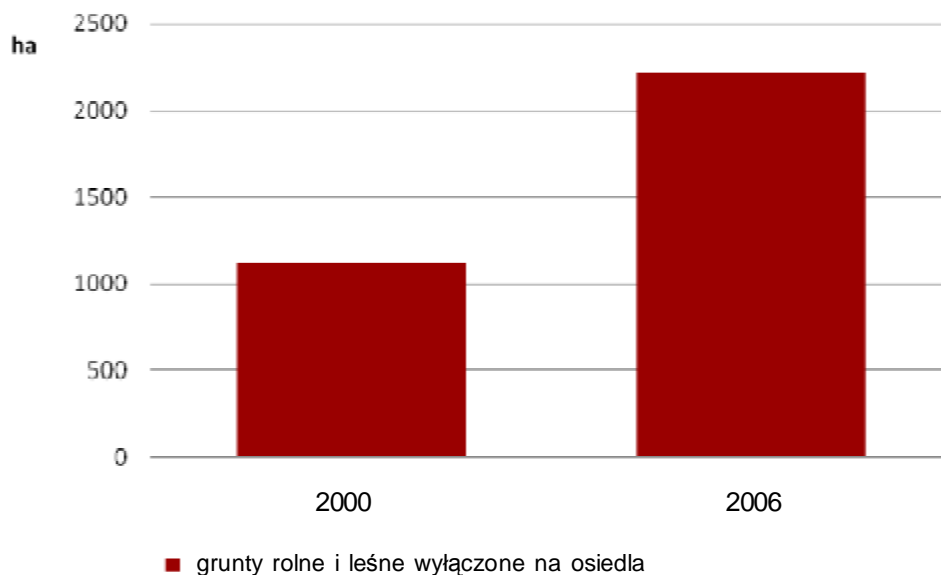

Rys. 1. Przeciętna powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwie w latach 2000 i 2007
Źródło: Rocznik statystyczny rolnictwa i obszarów wiejskich, 2001 i 2008 (20, 21).

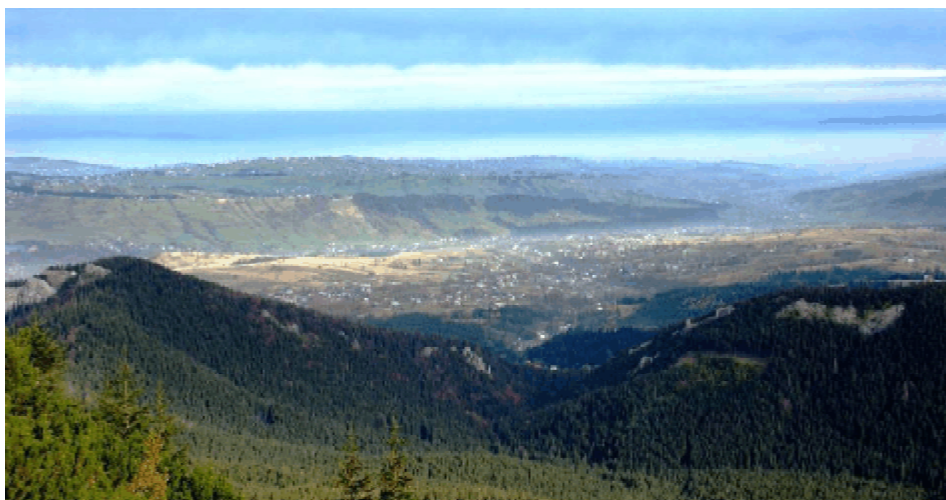
watością krajobrazu wiąże się warunki życiowe wielu pospolitych gatunków ptaków, np. bociana białego czy skowronka i można przewidywać, że ich populacje jako pierwsze zareagują na zmiany. Zagregowany indeks populacji ptaków krajobrazu rolniczego w roku 2007 zmniejszył się prawie o 10% w stosunku do roku 2000 (18). Co prawda w latach 2003–2004 wartość wskaźnika spadła o 15%, a więc możemy mówić obecnie o poprawie sytuacji. Wartości te są ciągle znacznie wyższe niż w krajach tzw. starej UE-15.

Zmiany użytkowania obszarów rolniczych. Zmiany użytkowania obszarów rolniczych zachodzą z różnych przyczyn. W roku 2000 nieco ponad 1000 ha gruntów rolnych i leśnych zostało wyłączonych z użytkowania i przeznaczonych na osiedla, natomiast w roku 2007 liczba ta wzrosła o 1101 ha, czyli o 98%.

Chociaż powierzchnia wyłączeń nie jest duża w skali kraju, to bardzo niebezpieczne jest powszechne zjawisko chaotycznej, rozrzuconej zabudowy, eliminującej wartości krajobrazowe i przyrodnicze na znacznych obszarach. Bardzo dobrze sytuację tę ilustruje fotografia 1, na której widać rozproszoną zabudowę zajmującą żywiolowo grzbiety, stoki i podnóża gór, niszczącą bezpowrotnie piękno krajobrazu i jego ład przestrzenny.

Rys. 2. Grunty rolne i leśne wyłączone i przeznaczone na osiedla w roku 2000 i 2006
Źródło: Ochrona Środowiska, 2007 (18).

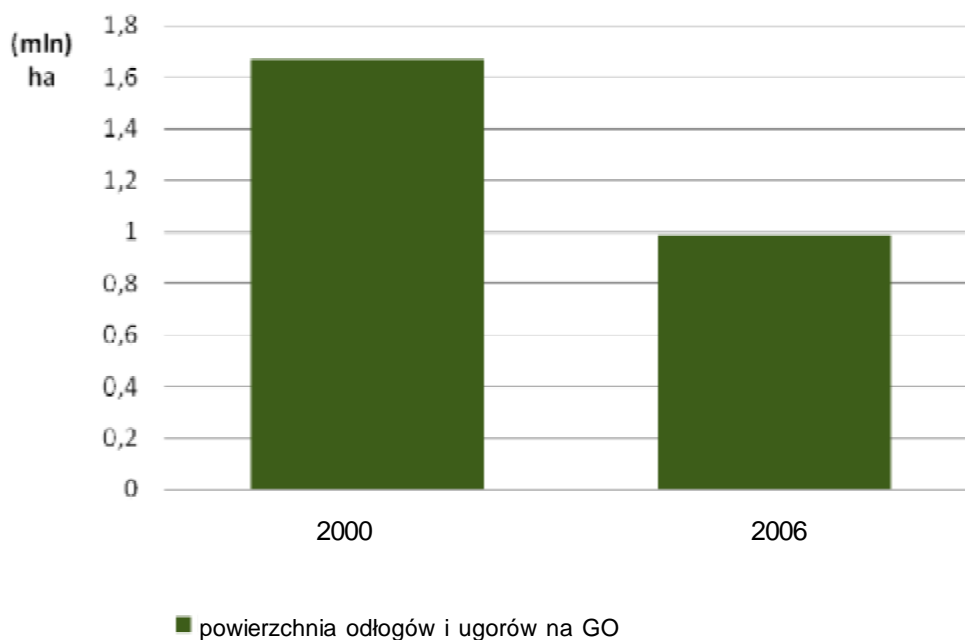
Fot. 1. Widok z Tatr na Podhale

Powszechnym zjawiskiem jest presja budowlana na otuliny parków narodowych, w których administracje parków nie mają realnego wpływu na charakter zabudowy. W wyniku tego powstają osiedla willowe i rekreacyjne nieposiadające żadnej więzi kulturowej i estetycznej z otaczającym krajobrazem. Co interesujące, dane statystyczne nie wykazują istotnego trendu zwykłego w zakresie wyłączeń gruntów rolnych pod drogi, co zapewne jest sytuacją tymczasową.

Istotnym czynnikiem z przyrodniczego punktu widzenia jest **zaorywanie użytków zielonych**. Pomiedzy rokiem 2000 i 2007 powierzchnia użytków zielonych w Polsce zmniejszyła się o 601 000 ha, co stanowi jej redukcję o 15,5% w stosunku do stanu z roku 2000. Eliminacji uległy niekiedy bardzo cenne siedliska przyrodnicze, takie jak np. łąki trzęślicowe. Przyczyną jest rosnący areał uprawy kukurydzy dominującej w żywieniu zwierząt, a po części brak wiedzy u rolników o możliwości uzyskania dotacji z tytułu programów rolnośrodowiskowych.

Kolejną kwestią mającą wpływ na zachowanie przyrody obszarów wiejskich jest **odłogowanie użytków rolnych**. Odłogowanie użytków zielonych jest generalnie niekorzystne dla różnorodności biologicznej, ponieważ bogactwo biocenotyczne łąk i pastwisk, szczególnie ekstensywnych, ulega bardzo szybkiej eliminacji na skutek naturalnej sukcesji roślinności inwazyjnej. Odłogowanie natomiast gruntów ornych nieposiadających wartości biocenotycznych jest korzystne dla przyrody i już we wczesnych stadiach sukcesyjnych przynosi powstanie pionierskich zbiorowisk roślinnych oraz ostoi przyrodniczych, ważnych dla owadów lub drobnych ssaków. Powierzchnia odłogowanych gruntów ornych zmniejszyła się w latach 2000–2006 o 684200 ha, co stanowi spadek o 41,0% w stosunku do stanu z roku 2000 (rys. 3).

Spontaniczna sukcesja roślinności na wyłączonych z użytkowania rolniczego gruntach ornych przynosi większe korzyści przyrodnicze niż ich zalesianie (13, 14, 22), które oznacza zastąpienie uprawy polowej nasadzeniami drzew. Aktualnie w systemie

Rys. 3. Powierzchnia odłogów i ugorów w latach 2000 i 2006

Źródło: Rocznik statystyczny rolnictwa i obszarów wiejskich, 2001 i 2008 (17, 18).

dopłat unijnych znajduje się działanie wspierające zalesienia gruntów rolnych, lecz nie ma instrumentu zachęcającego do pozostawiania najsłabszych gruntów orných spon-tanicznej sukcesji roślinności.

Intensyfikacja produkcji rolniczej. Intensyfikacja rolnictwa prowadzi do spe-cjalizacji w określonych kierunkach produkcji, upraszczania płodozmianu, wzrostu che-mizacji, zagrożenia zanieczyszczenia środowiska, zaniku zasobów genetycznych ro-słlin i zwierząt. Intensyfikacja produkcji jest zjawiskiem sprzężonym z rosnącym popy-tem na produkty rolne, mimo ograniczenia dopłat do produkcji przy obowiązującej w Polsce jednolitej płatności obszarowej, aczkolwiek uzupełniająca dopłata do uprawy niektórych gatunków zbóż jest motywacją dla zwiększania ich powierzchni, szczegó-lnie w większych gospodarstwach.

Pośrednim dowodem rosnącej intensyfikacji, mającym jednak bezpośrednie odnie-sienie do stanu przyrody, jest zwiększająca się systematycznie podaż środków ochro-ny roślin, która w latach 2000–2007 wzrosła o 18 723 t, co oznacza wzrost o 84,5% w stosunku do stanu z roku 2000. Wzrosło także zużycie nawozów mineralnych, ana-logicznie o 355600 t, czyli 22,0% (20, 21). Trzeba przy tym zaznaczyć, że o obciążeniu środowiska nie decydują wyłącznie stosowane dawki omawianych substancji, ale rów-nież precyzja ich aplikowania i efektywność działania.

Następstwem intensyfikacji rolnictwa jest możliwość zaniku wielu cennych zaso-bów genetycznych roślin uprawnych i dzikich występujących w ekstensywnych go-spodarstwach. Istnieje obawa, że wiele gatunków tradycyjnych roślin zniknie z pól i znaleźć je będzie można tylko w banku genów i na zapomnianych poletkach na Podlasiu lub Podkarpaciu.

Eutrofizacja siedlisk i zanieczyszczenie wód. Rolnictwo jest tą formą działա-lności gospodarczej człowieka, która w dużym stopniu przyczynia się do zanieczysz-czenia wód powierzchniowych i podziemnych. Eutrofizacja powodowana jest depo-zycją biogenów z powietrza, ich spływem z pól i zagród do wód powierzchniowych i mokradeł oraz wymywaniem do wód gruntowych z pól. Eutrofizacja z przyrodnicze-go punktu widzenia jest niekorzystna szczególnie wtedy, gdy dotyka siedlisk z natury ubogich – mezo- i oligotroficzných, jakimi są murawy napiaskowe, torfowiska przeję-sciowe i wysokie, mechowiska, jeziora górskie lub oligotroficzne jeziora na Niżu. W glebach organicznych eutrofizacja wiąże się z ich przesuszeniem, kiedy z mursze-jącej masy organicznej uwalniają się zmineralizowane formy biogenów, w tym przede wszystkim azotu i fosforu.

Według badań zleconych przez Ministerstwo Środowiska (10) nadmierna eutrofi-zacja występuje w około 50% ocenianých według polskiego systemu SOJJ jezior, leżących w zlewniach zagospodarowanych rolniczo. Nadmierny stan eutrofizacji wód w rzekach stwierdzono w 12% punktów pomiarowych z 362 badanych. Średni roczny odpływ azotu ogólnego z obszaru Polski do Bałtyku wynosi około 220 tys. ton, w tym ze źródeł obszarowych pochodzi około 140 tys. ton, a więc około 60% odpływu.

Przeciwdziałanie eutrofizacji i zanieczyszczeniu siedlisk lądowych oraz wód jest wyraźnie akcentowane w wymogach i systemie dotacji unijnych. Dotyczy to Dyrektywy Azotanowej, Ramowej Dyrektywy Wodnej, jak i wsparcia ochrony gleb i wód w ramach dotacji przewidzianych dla rolników w Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich.

Zmiany klimatyczne. Wpływ człowieka na powstawanie efektu cieplarnianego jest bezdyskusyjny, natomiast przedmiotem polemik jest ciągle kierunek naturalnych zmian klimatu, bowiem wśród naukowców nie brak takich, którzy mówią o nadchodzącym w perspektywie najbliższych kilkudziesięciu lat oziębieniu.

Rolnictwo jest jednym z głównych źródeł emisji gazów cieplarnianych, przy czym związana jest ona przede wszystkim z produkcją zwierzęcą. Udział rolnictwa w globalnej emisji gazów cieplarnianych wynosi dla:

- podtlenku azotu (N_2O) – 65%
- metanu (CH_4) – 40%
- dwutlenku węgla (CO_2) – 20%

Udział rolnictwa w całkowitej emisji amoniaku (NH_3) do atmosfery w Europie wynosi 80-90%, przy czym ponad 80% tej emisji pochodzi z odchodów zwierzęcych (1).

Przyjmując za pewnik, że w najbliższym czasie globalne ocieplenie będzie wzrastać, należy liczyć się z jego przyrodniczymi skutkami na obszarach wiejskich, do których należą:

- wydłużenie się okresu wegetacyjnego oraz sezonu pastwiskowego;
- wzrost częstotliwości pojawiania się zjawisk ekstremalnych – częstsze występowanie susz i powodzi;
- zwiększenie zawartości dwutlenku węgla (CO_2) w powietrzu dostępnego dla roślin;
- przesuwanie się stref roślinnych i zwierzęcych ku północy;
- zmiany w strukturze gatunkowej roślin uprawnych, jak i dziko rosnących – zmiany klimatyczne będą sprzyjały rozwojowi roślin ciepłolubnych;
- zanik cennych przyrodniczo siedlisk występujących w krajobrazie rolniczym uzależnionych od silnego uwilgotnienia;
- nasiloną erozję wodną wywołaną gwałtownymi opadami, powodująca wymywanie materii organicznej z gleb i przemieszczanie jej do rzek i jezior;
- intensyfikacja przedostawania się związków chemicznych z obszarów rolniczych do wód powierzchniowych i podziemnych, powodująca pogorszenie ich jakości.

Zapewne we Wspólnej Polityce Rolnej będą musiały być wzmocnione narzędzia wsparcia dla takich działań, jak:

- dostosowanie działań rolnośrodowiskowych do ochrony cennych przyrodniczo agroekosystemów;
- rozwój rolnictwa zrównoważonego;
- zabiegi agrotechniczne sprzyjające ochronie zasobów węgla organicznego w glebach i zmniejszania emisji dwutlenku węgla;

- przeciwdziałanie erozji;
- zwiększanie efektywności wykorzystania nawozowego związków azotowych;
- racjonalizacja chowu zwierząt;
- rozwój tzw. małej retencji, z uwzględnieniem prośrodowiskowych metod zatrzymywania wody w glebie i krajobrazie.

Deficyt wody. Woda jest podstawą produkcji rolniczej, czynnikiem niezbędnym dla zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego i ograniczenia ubóstwa. Należy liczyć się z narastaniem presji na zwiększenie poboru wód słodkich do nawodnień. Jednocześnie stan naturalnej retencji środowiska jest wysoce niezadowolający wobec zakresu dokonanych odwodnień. Na skutek przeobrażeń sieci hydrograficznej w strefie staroglacjalnej pozostało jedynie 2% obszarów bezodpływowych, a w strefie młodoglacjalnej 12-16%. Na Pomorzu Szczecińskim stwierdzono zanik około 200 torfowisk o łącznej powierzchni około 5000 ha. W woj. rzeszowskim w ciągu 79 lat powierzchnia torfowisk zmniejszyła się o około 77%. W dolinie Szkwy na Kurpiach odwodnione torfowiska w ciągu stu kilkudziesięciu lat obniżyły swój poziom o około 2 m, odsłaniając połącie jałowych utworów mineralnych. W Kotlinie Sandomierskiej zwierciadło wód gruntowych obniżyło się o około 1-1,5 m (19). Uprawa roślin i chów zwierząt, produkcja pasz i procesy przetwórstwa żywności pochłaniają bardzo duże ilości wody, określanej niekiedy jako tzw. „woda wirtualna (virtual water)”; (tab. 1). Zwiększanie świadomości społecznej w tym zakresie powinno się przyczyniać do bardziej racjonalnego gospodarowania wodą.

Tabela 1

Zużycie „wody wirtualnej” na różne produkty pochodzenia rolniczego

Produkt	Zużycie wody wirtualnej (l)
Szklanka piwa (250 ml)	75
Szklanka mleka (200 ml)	200
Filizanka kawy (125 ml)	140
Kromka chleba (30 g)	40
Jabłko (100 g)	70
Koszulka bawełniana (500 g)	4100
Kartka papieru A-4 (80 g · m ⁻²)	10
Szklanka wina (125 ml)	120
Hamburger	2400
Para butów skórzanych	8000

Źródło: Mioduszewski, 2005 (15).

Stąd też wynika potrzeba poprawy efektywności wykorzystania wody w rolnictwie, między innymi poprzez kształtowanie struktury krajobrazu, lepsze zarządzanie wodą, modernizację istniejących urządzeń wodnych, powszechne stosowanie oszczędnych systemów nawadniających, retencjonowanie wód deszczowych i roztopowych, uprawę roślin o mniejszych potrzebach wodnych. Do tej pory brak jest strategicznych

wytucznych dla gospodarowania wodą w rolnictwie, uwzględniających jak najefektywniejsze wykorzystanie unijnych środków przyznanych Polsce na ten cel.

Inwazyjne gatunki obce. Liczba obcych gatunków roślin, zwierząt i grzybów w Polsce wynosi 804 (9). Niektóre z nich to gatunki bardzo ekspansywne, wypierające rodzime i przerywające utrwalone łańcuchy pokarmowe, jak np. niecierpek drobnokwiatowy (*Impatiens parviflora*), dąb czerwony (*Quercus rubra*), jenot (*Nyctereutes procyonoides*) czy norka amerykańska (*Mustela vison*). Liczne są gatunki, które znalazły już swoje miejsce w środowisku przyrodniczym Polski, zasiedlając pola, łąki, przepłocia, przydroża, lasy i wody, np. tatarak zwyczajny (*Acorus calamus*), bez pospolity (*Syringa vulgaris*), czeremcha amerykańska (*Padus serotina*), topola czarna (*Populus nigra*), piżmak (*Ondatra zibethicus*), szczur wędrowny (*Rattus norvegicus*), królik (*Oryctolagus cuniculus*).

We Wspólnej Polityce Rolnej nie podejmuje się działań mających na celu zwalczanie gatunków obcych. Szczególnie ważne miejsce zajmuje natomiast problem inwazyjnych gatunków obcych w Konwencji Różnorodności Biologicznej (CBD) oraz w Konwencji Berneńskiej.

Najważniejsze wspólnotowe zobowiązania Polski w zakresie ochrony środowiska i przyrody na obszarach wiejskich

Najważniejsze dla ochrony przyrody na obszarach wiejskich dyrektywy Unii Europejskiej to (3, 7):

- Dyrektywa Siedliskowa,
- Dyrektywa Ptasia,
- Ramowa Dyrektywa Wodna,
- Dyrektywa Azotanowa,
- Dyrektywa Pułapowa.

Z punktu widzenia przyrodniczego najważniejsze są dwa akty: Dyrektywa Siedliskowa i Dyrektywa Ptasia. Dyrektywa Siedliskowa zawiera listę siedlisk przyrodniczych, do ochrony których Polska jako kraj członkowski Unii Europejskiej jest zobowiązana. Siedliska stanowiące użytki rolne to:

- ciepłolubne śródładowe murawy napiaskowe,
- murawy kserotermiczne,
- bogate florystycznie górskie i niżowe murawy bliźniczkowe,
- zmiennowilgotne łąki trzęślicowe,
- łąki selernicowe,
- niżowe i górskie świeże łąki użytkowane ekstensywnie,
- górskie łąki konietlicowe użytkowane ekstensywnie,
- śródładowe halofilne łąki,
- torfowiska nakredowe,
- torfowiska zasadowe.

Istotne z przyrodniczego punktu widzenia są również inne siedliska funkcjonujące w krajobrazie rolniczym jako użytki przyrodnicze, tj. torfowiska wysokie i przejściowe, trzęsawiska, suche i wilgotne wrzosowiska czy starorzecza.

Wdrożenie Dyrektywy Siedliskowej w ramach WPR odbywa się poprzez realizację pakietu z Programu Rolnośrodowiskowego: „Ochrona zagrożonych gatunków ptaków i siedlisk przyrodniczych”, gdzie dotacjami objęto przyjazne przyrodzie formy gospodarowania na: mechowiskach, szuwarach wielkoturzycowych, łąkach trzęślicowych i selernicowych, murawach ciepłolubnych, półnaturalnych łąkach wilgotnych, bogatych gatunkowo murawach bliźniczkowych, słonoroślach, jak również ochronę użytków przyrodniczych.

Dyrektywa Ptasia precyzuje listę ptaków, które podlegają ochronie, a także wskazuje zasady właściwego gospodarowania na obszarach ich gniazdowania. Ponad 30 gatunków z tej listy związanych jest z terenami rolniczymi. Należą do nich gatunki stosunkowo jeszcze u nas liczne, takie jak: bocian biały (*Ciconia ciconia*), błotniak stawowy (*Circus aeruginosus*), derkacz (*Crex crex*), ortolan (*Emberiza hortulana*), gąsiorek (*Lanius collurio*), jak i bardzo już rzadkie, np.: wodniczka (*Acrocephalus paludicola*), kraska (*Coracias garrulus*), cietrzew (*Tetrao tetrix*).

Wdrożenie Dyrektywy Ptasiej do WPR odbywa się w postaci wydzielonego wariantu w pakiecie „Ochrona zagrożonych gatunków ptaków i siedlisk przyrodniczych” z Programu Rolnośrodowiskowego, gdzie wsparciem została objęta grupa 10 gatunków ptaków, traktowanych jako tzw. gatunki tarczowe, a więc takie, których nisze ekologiczne pokrywają się z potrzebami życiowymi innych zagrożonych gatunków. Do grupy tej należą: biegus zmienny (*Calidris alpina schinzii*), błotniak łąkowy (*Circus pygargus*), czajka (*Vanellus vanellus*), derkacz (*Crex crex*), dubelt (*Gallinago media*), krwawodziób (*Tringa totanus*), kulik wielki (*Numenius arquata*), kszczyk (*Gallinago gallinago*), rycyk (*Limosa limosa*) i wodniczka (*Acrocephalus paludicola*).

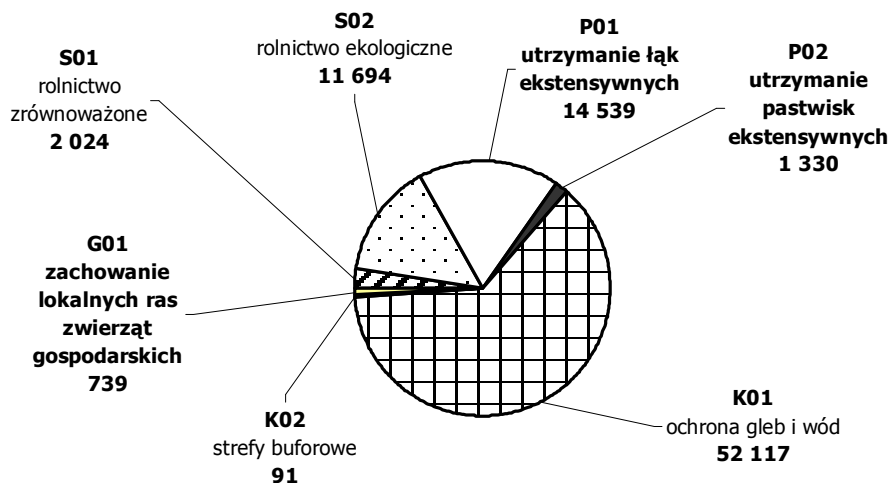
DYSKUSJA

Mocne strony instrumentów WPR z punktu widzenia przyrodniczego

Wspólna Polityka Rolna, oprócz swego głównego produkcyjnego nurtu, od kilkunastu lat eksperymentuje z kilkoma narzędziami prośrodowiskowymi. Ich wdrożenie w Polsce to generalnie pozytywna strona WPR. Jednymi z najciekawszych i oferujących najszersze możliwości ochronne są **programy rolnośrodowiskowe**. W Polsce Program Rolnośrodowiskowy został przyjęty dosyć sceptycznie, niemniej jednak po kilku latach efekty jego wdrażania są co najmniej zadowalające.

W ramach Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2004–2006 wnioski złożyło blisko 72 000 rolników; na rysunku 4 przedstawiono preferencje beneficjentów.

W obecnie realizowanym PROW 2007–2013 już podczas pierwszego, niezbyt promowanego medialnie naboru, wnioski złożyło 21000 rolników. Ponad 50% wnioskodawców było zainteresowanych ochroną i gospodarowaniem na ekstensywnych użytkach zielonych; około 40% ochroną gleb i wód. Za sukces należy uznać fakt, że obec-

Rys. 4. Udział poszczególnych pakietów w realizacji Programu Rolnośrodowiskowego w ramach PROW 2004–2006

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych MRiRW.

nie ponad 93000 rolników w Polsce korzysta z Programu Rolnośrodowiskowego (ok. 6% ogólnej liczby rolników). Można mieć nadzieję, że liczba ta będzie rosła znacząco z każdym rokiem. Niewątpliwe zalety Programu Rolnośrodowiskowego to:

- utrzymanie cennych siedlisk i gatunków,
- wzrost świadomości ekologicznej rolników,
- promowanie zrównoważonych metod gospodarowania,
- spadek powierzchni odłogowanej użytków zielonych (szczególnie w województwach o znacznym udziale gospodarstw dużych).

Gospodarowanie na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW) pomimo swego aspektu socjalnego spełnia w Polsce także rolę prośrodowiskową, poprzez:

- zmniejszenie powierzchni odłogowanych użytków zielonych,
- wzrost świadomości ekologicznej,
- przestrzeganie zasad ochrony środowiska (określonych poprzez Zwykłą Dobrą Praktykę Rolniczą) przez ogromną liczbę rolników, którzy przystąpili do tego działania (średnio około 700 000 w każdym roku).

Płatności bezpośrednie to najpowszechniejszy instrument WPR skierowany do wszystkich rolników. W wymiarze przyrodniczym jego zaletą było zmniejszenie powierzchni odłogów na użytkach rolnych.

Zalesienia wnoszą niewątpliwie ogólny wzrost lesistości kraju, poprawę struktury przestrzennej lasów, zwiększenie liczby ostoi dla dziko żyjących gatunków.

Kwoty mleczne – przedmiot pożądania polskich producentów mleka – spowodowały odwrócenie negatywnego trendu w niektórych rejonach Polski; przywrócono wypas na wielu pozornie już straconych dla przyrody pastwiskach.

Dyrektywy „Ptasia” i „Siedliskowa”, o których wspomniano już wcześniej, posiadają oprócz wymiernych korzyści przyrodniczych wybitny walor edukacyjny. Dzięki ich wdrożeniu następuje, co prawda dosyć opornie, wzrost świadomości ekologicznej w społecznościach związanych z rolnictwem. Korzyści praktyczne będą dostrzegalne prawdopodobnie po upływie dłuższego okresu, właściwego dla wiarygodnych obserwacji zmian w przyrodzie.

Kwestia, której przy omawianiu relacji WPR – przyroda nie sposób pominąć milczeniem to pieniądze. Wraz z WPR i jej licznymi instrumentami rynkowymi do Polski jako kraju członkowskiego UE popłynął szeroki strumień funduszy prośrodowiskowych. Kwoty, które były lub są do dyspozycji ochrony przyrody na obszarach wiejskich znalazły się głównie w PROW 2004–2006 (program rolnośrodowiskowy, zalesianie, ONW – 5 mld zł), PROW 2007–2013 (instrumenty drugiej osi – 17-18 mld zł). Również fundusze strukturalne wnoszą pewne zasoby finansowe, jak np. Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko – ok. 0,5 mld zł (zaskakująco mało, biorąc pod uwagę hasło programu), czy też Programy Regionalne.

Słabe strony instrumentów WPR z punktu widzenia przyrodniczego

Słabe strony instrumentów WPR wiążą się z niektórymi zagrożeniami omówionymi w pierwszej części opracowania. **Płatności bezpośrednie** przywróciły do użytkowania rolniczego niektóre cenne siedliska (miedze, oczka wodne, inne ostoje dzikiej przyrody) oraz uproszczenia struktury zasiewów powodowanej dopłatami uzupełniającymi. Ma to wpływ na upraszczanie struktury krajobrazu. Podobny skutek mają **renty strukturalne**, które teoretycznie powinny prowadzić do powiększania gospodarstw, a tym samym do intensyfikacji produkcji rolnej i wzrostu zagrożenia dla środowiska. Cel ten został jednak zrealizowany w niewielkim stopniu.

O negatywnych skutkach **zalesień** wspomniano już wcześniej. W bardziej szczegółowym ujęciu należy wyliczyć następujące problemy:

- tendencję do zalesiania terenów cennych przyrodniczo (użytki zielone),
- brak instrumentu dla stymulowania zalesień korytarzy ekologicznych,
- brak promowania spontanicznej sukcesji lasu na gruntach poornych.

Przyszłość

W Unii Europejskiej właśnie dobiegły końca rozmowy dotyczące reformy WPR do 2013 r., czyli tzw. przegląd WPR (health check). Obok kwestii płatności bezpośrednich oraz instrumentów rynkowych bardzo wyraźnie podkreślono tzw. nowe wyzwania, które stoją przed reformowaną WPR. Są to: zmiany klimatyczne, ochrona bioróżnorodności, gospodarka wodna i bioenergia.

Zagadnienia te będą musiały być włączone w znacznie większym niż do tej pory stopniu w instrumentarium Programów Rozwoju Obszarów Wiejskich w krajach członkowskich UE. W znacznej mierze ich realizacja może następować poprzez programy rolnośrodowiskowe oferujące różnorodne pakiety z zakresu ochrony zasobów przyro-

dy i środowiska. Dzięki priorytetowi jakim jest ochrona bioróżnorodności rola programów rolnośrodowiskowych może ulec wzmocnieniu i docenieniu, pod warunkiem zapewnienia odpowiednich środków finansowych w planie rozwoju obszarów wiejskich po 2013 roku.

Niektóre aktualne problemy

Zaniepokojenie może budzić brak kompleksowego monitoringu przyrodniczych skutków Wspólnej Polityki Rolnej, który byłby prowadzony na odpowiednio reprezentatywnych obszarach testowych w całym kraju. Przedłuża się stan zawieszenia zwiększonych rekompensat rolnośrodowiskowych dla rolników użytkujących grunty w sieci Natura 2000, co ma niekorzystny wpływ na postrzeganie idei sieci przez społeczności lokalne.

W działaniach PROW widać także brak instrumentów ukierunkowanych na ochronę gleb, a szczególnie na ochronę węgla organicznego zmagazynowanego w próchnicy oraz depozytach organicznych. Ciągłe jeszcze brak jest jasno sformułowanych priorytetów dla działań sprzyjających racjonalnej i zrównoważonej gospodarce wodnej. Chodzi tu przede wszystkim o oszczędne gospodarowanie wodą i nowe spojrzenie na kwestię retencjonowania wód pozimowych i opadowych w sytuacji pogłębiania się susz letnich.

Warto rozważyć wsparcie naturalnej sukcesji roślinności na dawnych gruntach ornych, co może mieć istotne znaczenie dla zwiększenia różnorodności biologicznej obszarów wiejskich w skali kraju.

PODSUMOWANIE

Na obszarach wiejskich Polski zachowało się wyjątkowo dużo wartości przyrodniczych, dzięki temu mamy szansę na rozwój zrównoważony obszarów wiejskich w pełnym wymiarze. Przystępujemy do restrukturyzacji wsi bez konieczności restytucji zniszczonego środowiska na obszarach wiejskich. Wbrew obawom, a niekiedy nadziejom, nie jest możliwe powielenie drogi rozwoju rolnictwa krajów UE-15, bowiem WPR przesunęła zdecydowanie priorytety na rzecz rozwoju zrównoważonego. Zasadniczą trudnością jest zacofanie strukturalne polskiej wsi oraz związana z tym presja na szybki rozwój gospodarczy bez uwzględniania priorytetów środowiskowych.

Kształt zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, a w tym ochrona ich różnorodności biologicznej, zależy od woli i determinacji politycznej oraz od wizji ukształtowanej przez środowiska intelektualne.

Literatura

1. Atmospheric emission inventory guidebook. Wyd. 2. Technical Report, 2000, **39(30)**, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
2. D e m b e k W., D o b r z y ń s k a N., L i r o A.: Problemy zachowania różnorodności biologicznej na obszarach wiejskich w kontekście zmian wspólnej polityki rolnej. Woda - Środowisko - Obszary Wiejskie. Rozprawy Naukowe i Monografie, Falenty, 2004, **11**.

3. Dyrektywa 2000/60/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 października 2000 r. ustanawiająca ramy wspólnotowego działania w dziedzinie polityki wodnej.
4. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady nr 2001/81/WE z dnia 23 października 2001 r. w sprawie krajowych pułapów emisji niektórych zanieczyszczeń powietrza atmosferycznego (Dyrektywa Pułapowa).
5. Dyrektywa Rady 79/409/EWG z dnia 2 kwietnia 1979 r. o ochronie dziko żyjących ptaków (Dyrektywa Ptasia).
6. Dyrektywa Rady 91/676/EWG w sprawie ochrony wód przed zanieczyszczeniem powodowanym przez azotany pochodzące ze źródeł rolniczych (Dyrektywa Azotanowa).
7. Dyrektywa Rady 92/43/EWG z dnia 21 maja 1992 r. o ochronie naturalnych siedlisk oraz dziko żyjącej fauny i flory (Dyrektywa Siedliskowa).
8. Europejska Sieć Ekologiczna Natura 2000. Ministerstwo Środowiska, strona internetowa, stan z marca 2008: http://natura2000.mos.gov.pl/natura2000/dane/mapy/zbiorcze/s_mapa.jpg
9. Gatunki obce w Polsce. Baza danych, IOP PAN, Kraków 2008: <http://www.iop.krakow.pl/ias/projekt.asp>
10. Informacja na temat wyznaczania w Polsce obszarów szczególnie narażonych na azotany pochodzenia rolniczego i niezbędnych działań z tym związanych. Maszynopis, Min. Środowiska, 2003: http://www.mos.gov.pl/2materialy_informacyjne/raporty_opracowania/obszar_azotan.pdf
11. Konwencja o różnorodności biologicznej, sporządzona w Rio de Janeiro dnia 5 czerwca 1992 r.
12. Mapa Dzikiej Polski. Stowarzyszenie Pracownia na rzecz Wszystkich Istot, strona internetowa: <http://pracownia.org.pl/mapa-dzikiej-polski> Stan na grudzień 2008.
13. M a t y s i a k A.: Porównanie roślinności terenów porolnych zalesionych i pozostawionych naturalnej sukcesji w Kampinoskim Parku Narodowym. W: Zalesiać czy nie zalesiać? Oprac. pod red. A. Jermaczka. Wyd. Klubu Przyrodników, Świebodzin, 2008.
14. M a t y s i a k A., D e m b e k W.: Zalesienia na obszarach o wysokiej randze ochrony przyrody na przykładzie Kampinoskiego Parku Narodowego. W: Zalesiać czy nie zalesiać? Oprac. pod red. A. Jermaczka. Wyd. Klubu Przyrodników, Świebodzin, 2008.
15. M i o d u s z e w s k i W.: Woda wirtualna – Virtual Water, niebieska i zielona woda – Blue and Green Water. Prezentacja na konferencji IMUZ „Woda w obszarach wiejskich”, Falenty, 22-23.11.2005.
16. Obszary chronione w Polsce – mapa. IOŚ, Warszawa 2001.
17. Ochrona środowiska 2000. GUS, Warszawa 2001.
18. Ochrona środowiska 2007. GUS, Warszawa 2008.
19. O ś w i t J., D e m b e k W., Ż u r e k S.: Stan zagrożenia degradacją gleb organicznych i torfowisk oraz kierunki ich ochrony. Wiad. Melior. Łąk., 1988, 4.
20. Rocznik statystyczny rolnictwa i obszarów wiejskich 2000. GUS, Warszawa, 2001.
21. Rocznik statystyczny rolnictwa i obszarów wiejskich 2007. GUS, Warszawa, 2008.
22. Zalesiać czy nie zalesiać? Oprac. pod red. A. Jermaczka. Wyd. Klubu Przyrodników, Świebodzin, 2008.

Adres do korespondencji:

prof. dr hab. Wiesław Dembek
Instytut Melioracji i Użytków Zielonych
Falenty
05-090 Raszyn
tel. (0-22) 628-37-63
e-mail: dembek@idzik.pl